

پژوهشکده پولی و بانکی
بانک مرکزی جمهوری اسلامی ایران

ارزیابی وضعیت مطالبات غیرجاری در نظام بانکی ایران و مقایسه آن با سایر کشورها: با مروری بر تجارب سایر کشورهای اسلامی

لیلا محرابی

MBRI-9306

تابستان ۹۳

گزارش پژوهشی شماره

www.mbri.ac.ir

پژوهشکده پولی و بانکی
بانک مرکزی جمهوری اسلامی ایران

پژوهشکده پولی و بانکی

بانک مرکزی جمهوری اسلامی ایران

تهران: میدان آرژانتین، ابتدای بزرگراه آفریقا، پلاک ۱۰

کدپستی: ۱۵۱۴۹۴۷۱۱۱ صندوق پستی: ۱۵۸۷۵-۷۹۴۹

www.mbri.ac.ir

- دیدگاه و نظرات ارائه شده در این مقاله متعلق به نویسندگان بوده و لزوماً نظر پژوهشکده پولی و بانکی را منعکس نمی کند.
- کلیه حقوق مادی و معنوی این اثر متعلق به پژوهشکده پولی و بانکی می باشد، لیکن استفاده از نتایج این مقاله با ذکر منبع بلامانع است.

فهرست مطالب

۱	چکیده
۲	۱- مقدمه
۲	۲- وضعیت مطالبات معوق در نظام بانکی کشور
۶	۱-۲. سهم بانکها از مطالبات غیر جاری
۷	۳- وضعیت مطالبات غیر جاری در کشورهای مختلف
۱۲	۴- راهکارهای بازپرداخت تعهدات در کشورهای مختلف اسلامی
۱۳	۱-۴. کشور مالزی
۱۵	۲-۴. کشور پاکستان
۱۶	۳-۴. کشور بحرین
۱۶	۴-۴. کشور امارات متحده عربی
۱۷	۵-۴. کشور کویت
۱۷	۶-۴. کشور اردن
۱۷	۵- جمع بندی
۱۹	۶- منابع و مآخذ

فهرست جداول و نمودارها

۳	جدول ۱- مقایسه وضعیت مطالبات غیر جاری در شبکه نظام بانکی سال های ۸۵-۹۱
۳	جدول ۲- نسبت هر یک از اقلام مطالبات غیر جاری به کل تسهیلات
۴	جدول ۳- نسبت مطالبات سررسید گذشته، معوق و مشکوک الوصول در بانکهای تخصصی و تجاری
۹	جدول ۴- وضعیت کشورهای مختلف جهان از لحاظ نسبت مطالبات غیر جاری به کل تسهیلات طی سال های ۲۰۰۸-۲۰۱۳
۱۳	جدول ۵- دستورالعمل جریمه تأخیر تأدیه برای موسسات مالی اسلامی توسط بانک مرکزی مالزی
۴	نمودار ۱- روند مطالبات غیر جاری بانکها و موسسات اعتباری
۷	نمودار ۲- مقایسه مطالبات غیر جاری در نظام بانکی کشور در سال ۱۳۹۱
۸	نمودار ۳- مقایسه نسبت مطالبات غیر جاری بانکی به تسهیلات در ایران و جهان
۹	نمودار ۴- مقایسه وضعیت مطالبات غیر جاری، رشد اقتصادی و تورم در ۱۰ کشور بحران زده منتخب در سال ۲۰۱۲
۱۲	نمودار ۵- مقایسه نسبت مطالبات غیر جاری بانکی به تسهیلات در کشورهای مختلف اسلامی

ارزیابی وضعیت مطالبات غیرجاری در نظام بانکی ایران و مقایسه آن با سایر کشورها: با مروری بر تجارب سایر کشورهای اسلامی

لیلا محرابی^۱

چکیده

نظام بانکی یکی از ارکان اصلی هر نظام اقتصادی است که به عنوان منبع تأمین نیاز پولی اشخاص شناخته شده است و عملکرد صحیح و اصولی آن می‌تواند به رشد و شکوفائی نظام اقتصادی کمک نماید. بی‌تردید یکی از آثار و پیامدهای فعالیت‌های تأمین مالی در بانک‌ها و موسسات مالی، پیدایش مطالبات غیرجاری است و هر چه جامعه در حال رشد و توسعه باشد، میزان تسهیلات و وام‌های دریافتی افزایش یافته و به موازات آن بانک‌ها و موسسات اعتباری بیشتر در معرض خطر عدم وصول قرار می‌گیرند. در حال حاضر، میزان مطالبات غیرجاری بانک‌ها به حدود ۸۰ هزار میلیارد تومان رسیده است که ادامه این روند، خطرهای جدی برای نظام بانکی کشور و حتی کل اقتصاد ایران خواهد داشت. از این‌رو، هدف از پژوهش حاضر بررسی و مقایسه تطبیقی مطالبات غیرجاری نظام بانکی ایران با سایر کشورها و شناسایی راهکارهای کشورهای مختلف اسلامی در چگونگی بازپرداخت تعهداتشان می‌باشد. نتایج بررسی تطبیقی مطالبات غیرجاری بانک‌ها نشان می‌دهد که علیرغم بکارگیری بانکداری غیربوی در ایران، نظام بانکی کشور از لحاظ منابع در مقایسه با سایر کشورهای دنیا در وضعیت مناسبی نبوده و نیازمند حل فوری معضل مطالبات غیرجاری می‌باشد.

کلیدواژه: مطالبات معوق، مطالبات مشکوک‌الوصول، مطالبات سررسید گذشته، تجارب کشورهای اسلامی

۱- مقدمه

عملیات بانکداری اسلامی با ایجاد ارتباط متقابل میان تأمین‌کننده و تأمین‌شونده ایجاد می‌گردد. برقراری این ارتباط، تعهداتی را برای طرفین ایجاد می‌کند و همان‌گونه که تأمین‌کننده بایستی منابع مورد نیاز مشتریان را فراهم نماید، دریافت‌کنندگان منابع نیز متعهد به پرداخت تسهیلات دریافتی در طول دوره توافقی خواهد بود و در صورت عدم پرداخت به موقع، فعالیت مالی تأمین‌کنندگان را تحت تأثیر قرار خواهد داد. از این‌رو، یکی از آثار و پیامدهای فعالیت‌های تأمین مالی در بانک‌ها و موسسات مالی، پیدایش مطالبات معوق است، پدیده‌ای که از دغدغه‌های مهم بانک‌ها و موسسات مالی اعتباری است و تأثیرات منفی در چرخه منابع و مصارف خواهد گذاشت. با این اوصاف مسایلی همچون عدم بازپرداخت بدهی (نکول) و جبران خسارات از جمله مشکلاتی است که به طور بالقوه در هر دو نظام بانکداری اسلامی و متعارف اغلب کشورها مشاهده می‌گردد. اما تفاوت عمده این دو نظام در این است که بانک‌های اسلامی نمی‌توانند جریمه و خسارت ناشی از تأخیر تأدیه را از طریق سازوکار بهره کسب نمایند. زیرا دریافت و پرداخت ربا (بهره) در اسلام ممنوع و بر خلاف اصول اخلاقی تأمین مالی اسلامی است.

بانک‌ها و موسسات مالی اسلامی به عنوان وام‌دهنده در کشورهای مختلفی از جمله بحرین، عربستان، مالزی، قطر و امارات متحده عربی مجاز نیستند مبلغی مازاد بر اصل وام را از بدهکاران دریافت نمایند بلکه تنها بانک‌ها مجاز به دریافت جریمه دیرکرد برای مصارف خیریه و همچنین دریافت خسارت برای جبران هزینه‌های ناشی از تأخیر در پرداخت تعهدات از مشتریان می‌باشند. در مجموع، با وجود اینکه بسیاری از کشورها و نهادهای مالی اسلامی با مشکل دیرکرد در پرداخت تعهدات و نکول مواجه هستند اما تا به امروز نتوانستند به یک راه‌حل مشترک جهت رفع این مشکل دست یابند. از این‌رو با توجه به اهمیت موضوع سعی شده است ابتدا وضعیت مطالبات معوق نظام بانکی ایران بررسی و نسبت NPL به کل تسهیلات در ایران با سایر کشورها مورد مقایسه و ارزیابی قرار گیرد، سپس در ادامه به منظور شناخت راهکارهای بانک‌ها و موسسات مالی اسلامی جهت مقابله با این معضل نظام بانکی به ارائه تجارب کشورهای مختلف اسلامی در چگونگی بازپرداخت تعهدات خواهیم پرداخت.

۲- وضعیت مطالبات معوق در نظام بانکی کشور

مطالبات غیرجاری نظام بانکی کشور یکی از معضلاتی است که گریبان‌گیر این نظام شده و تلاش‌های بسیاری برای کاهش این مطالبات توسط دولت، بانک مرکزی و نظام بانکی کشور انجام گردیده است. بر مبنای طبقه‌بندی بانک مرکزی جمهوری اسلامی ایران^۱ مطالبات غیرجاری نظام بانکی کشور به سه دسته طبقه‌بندی می‌شوند. در طبقه‌بندی اول مطالبات سررسید گذشته بانک‌ها تا ۶ ماه پس از سررسید محاسبه می‌شود و در صورت عدم بازپرداخت در طبقه‌بندی دوم یعنی مطالبات معوق که بین ۶ تا ۱۸ ماه از تاریخ اولین سررسید آنها گذشته باشد، قرار می‌گیرند. در سومین طبقه‌بندی که مطالبات مشکوک‌الوصول است، مطالبات تاریخ گذشته از ۱۸ ماه پس از اولین سررسید در نظر گرفته می‌شود که از حساسیت بیشتری برخوردار است. به طور معمول در اعلام رقم مطالبات معوق، تمام مطالبات طبقه‌بندی‌ها منظور می‌شود که مسئولان بانکی و اقتصادی کشور مطالبات مشکوک‌الوصول را برای نظام بانکی خطرناک‌تر می‌دانند.

جدول ۱- مقایسه وضعیت مطالبات غیر جاری در شبکه نظام بانکی سال های ۸۵-۹۱ (میلیارد ریال)

درصد تغییرات	کل	مطالبات غیر جاری			عملکرد نظام بانکی کشور
		مطالبات مشکوک الوصول	مطالبات معوق	مطالبات سررسید گذشته	
	۱۶۰۱۸۸	۴۱۰۱۸	۷۵۳۷۷	۴۳۷۹۴	۱۳۸۵
۷۲	۲۶۳۹۵۶	۹۴۵۷۲	۱۰۶۴۳۱	۶۲۹۵۴	۱۳۸۶
۱۵	۳۰۲۸۷۷	۱۴۳۱۵۸	۹۴۹۱۴	۶۴۸۰۵	۱۳۸۷
۲۴	۳۷۵۱۸۱	۱۸۱۷۰۸	۱۰۷۸۵۳	۸۵۶۲۰	۱۳۸۸
۱۱	۴۱۸۱۷۸	۲۱۷۱۷۰	۱۱۶۵۲۲	۸۴۴۸۶	۱۳۸۹
۴۲	۵۹۴۷۲۶	۳۰۲۳۷۰	۱۵۲۸۷۹	۱۳۹۴۷۷	۱۳۹۰
۱۰	۶۲۳۱۶۵	۳۵۴۵۶۱	۱۵۴۲۵۰	۱۱۴۳۵۵	۱۳۹۱
۲۹	۸۰۲۵۸۴				۱۳۹۲

منبع: گزارش عملکرد بانک های کشور در سال ۱۳۹۱، موسسه عالی آموزش بانکداری در ایران، بانک مرکزی ج.ا.ا.

جدول ۲- نسبت هر یک از اقلام مطالبات غیر جاری به کل تسهیلات (درصد)

مطالبات غیر جاری به کل تسهیلات			عملکرد نظام بانکی کشور
مطالبات مشکوک الوصول	مطالبات معوق	مطالبات سررسید گذشته	
۲/۹	۵/۱	۲/۹	۱۳۸۵
۵	۵/۷	۳/۴	۱۳۸۶
۷/۴	۴/۹	۳/۴	۱۳۸۷
۷/۹	۴/۷	۳/۷	۱۳۸۸
۶/۷	۳/۶	۲/۶	۱۳۸۹
۷/۵	۳/۸	۳/۵	۱۳۹۰
۸/۸	۳/۸	۲/۸	۱۳۹۱

منبع: محاسبات تحقیق.

بر مبنای گزارش های آماری، میزان مطالبات غیر جاری از سال ۱۳۸۰ تا ۱۳۹۱، ۴۵ برابر شده است و بررسی نسبت تسهیلات غیر جاری یا مطالبات سررسید گذشته، معوق و مشکوک الوصول به کل تسهیلات در دهه اخیر نشان می دهد که روند کلی این شاخص سیر صعودی را طی کرده و از ۵ درصد به ۱۵ درصد رسیده است. بر اساس آمارهای منتشره از سوی بانک مرکزی، رقم کل مطالبات غیر جاری بانکی در سال ۸۰، ۱/۲ هزار میلیارد تومان بوده که در سال ۹۱ به ۶۲ هزار میلیارد تومان رسیده است که از این میزان ۲۵ درصد مربوط به مطالبات معوق و نزدیک به ۲۰ درصد مختص مطالبات سررسید گذشته می باشد. از سوی دیگر با توجه به تغییر ساختار بانک ها در سال ۹۱، شاهد افزایش مطالبات سررسید گذشته، معوق و مشکوک الوصول بانک های خصوصی در مقایسه با بانک های دولتی می باشیم. قابل ذکر است در روزهای پایانی سال ۹۲ میزان کل مطالبات غیر جاری با افزایش ۱۵

پژوهشکده پولی و بانکی

بانک مرکزی جمهوری اسلامی ایران

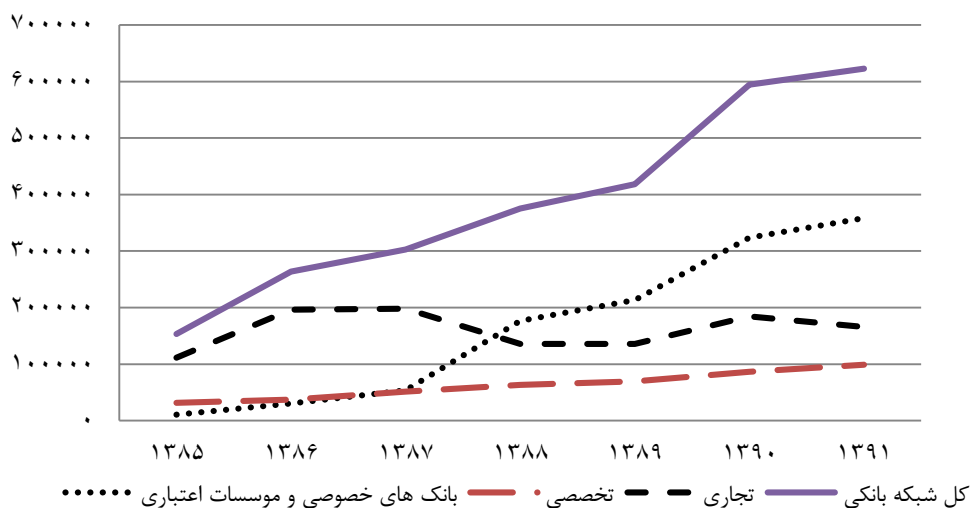
هزار میلیارد تومان نسبت به سال قبل، به حوالی ۸۰ هزار میلیارد تومان (از این رقم نزدیک به ۶۴ هزار میلیارد تومان معوقات ریالی و حدود ۲۰ هزار میلیارد تومان دیگر ارزی است) و نسبت به کل تسهیلات به حدود ۱۸ درصد رسیده است. همان گونه که در جدول ۱ ملاحظه می‌گردد از سال ۱۳۸۶ تاکنون، هرساله حجم مطالبات غیرجاری نظام بانکی با نرخ رشدهای قابل توجهی در حال افزایش بوده است. در سال ۱۳۸۴ میزان مطالبات پنج هزار میلیارد تومان بود. این رقم یک سال بعد یعنی در سال ۱۳۸۵ با ۲۰۰ درصد رشد به ۱۶ هزار میلیارد تومان رسید. از سال ۱۳۸۶ تا ۱۳۹۱ نیز رقم مطالبات تقریباً با ۱۴۰ درصد رشد، سه برابر و رشد مطالبات غیرجاری در سال ۱۳۹۲ نسبت به سال ماقبل معادل ۲۹ درصد بوده است. میزان مطالبات غیرجاری بانک‌ها، به تفکیک و در سه بخش «بانک‌های تجاری»، «بانک‌های تخصصی» و «بانک‌های غیردولتی و موسسات اعتباری» در نمودار ۱ نشان داده شده است.

جدول ۳- نسبت مطالبات سررسید گذشته، معوق و مشکوک الوصول در بانک‌های تخصصی و تجاری

نسبت تسهیلات غیرجاری به کل تسهیلات (درصد)							عملکرد نظام بانکی کشور
۱۳۹۱	۱۳۹۰	۱۳۸۹	۱۳۸۸	۱۳۸۷	۱۳۸۶	۱۳۸۵	
۱۸/۳	۲۰/۴	۱۷/۴	۲۱/۵	۲۱/۸	۱۵/۱	۱۱	بانک‌های دولتی تجاری
۸/۳	۹/۳	۱۰/۲	۱۴/۱	۱۴/۶	۱۲/۴	۱۳/۳	بانک‌های دولتی تخصصی
۱۲/۵	۱۴/۸	۱۲	۱۴/۴	۸	۱۱	۶/۴	بانک‌های خصوصی
۱۴/۷	۱۵/۱	۱۳/۹	۱۸/۳	۱۵/۷	۱۳/۱	۱۱/۳	کل

منبع: پایگاه اطلاع‌رسانی بانک مرکزی ج.ا.ا.

نمودار ۱- روند مطالبات غیرجاری بانک‌ها و موسسات اعتباری (واحد: میلیارد ریال)

میزان مطالبات غیرجاری در بانک‌های تجاری^۱ نشان می‌دهد که در سال ۹۱ مقدار این مطالبات به ۱۷ هزار میلیارد تومان رسیده است که ۲۶ درصد از رقم کل مطالبات غیرجاری شبکه بانکی را تشکیل می‌دهد. مقدار این رقم در سال ۹۰ در حدود ۱۸/۵ هزار میلیارد تومان و ۳۰ درصد از سهم کل بود. این موضوع نشان می‌دهد که در سال ۹۱ از سهم بدهی‌ها در بانک‌های تجاری نسبت به بانک‌های تخصصی و بانک‌های غیردولتی و موسسات به مقدار قابل توجهی کاهش یافته و از ۶۵ درصد در سال ۸۷ که بخش عمده مطالبات غیرجاری در بانک‌ها را تشکیل می‌دهد به ۲۶ درصد در سال ۹۱ رسیده است. در نتیجه طی ۴ سال از میزان مطالبات غیرجاری بانک‌های تجاری در حدود ۳ هزار میلیارد تومان کاسته شده است. این موضوع نشان می‌دهد که با توجه به رشد قابل توجه کل مطالبات، سهم دیگر بانک‌ها از میزان کل مطالبات غیرجاری در حال افزایش بوده است. البته با توجه به اینکه در گذشته تعداد بانک‌های دولتی بیش از این میزان بوده و در این دوران بانک‌هایی چون ملت، تجارت، صادرات و رفاه در فهرست بانک‌های غیردولتی قرار گرفته‌اند، بنابراین این مقایسه نمی‌تواند به صورت سری زمانی انجام شود، زیرا در دوره کنونی تعداد بانک‌های موجود قابل مقایسه با دوره‌های قبل نیست. نکته قابل توجه اینک از کل رقم مطالبات غیرجاری بانک‌های تجاری در سال ۹۱، ۳۶ درصد مربوط به مطالبات معوق و سررسید گذشته و نزدیک به ۶۰ درصد مختص مطالبات مشکوک‌الوصول می‌باشد.

سهم بانک‌های غیر دولتی و موسسات اعتباری از کل مطالبات غیرجاری در سال ۹۱ در حدود ۶۰ درصد می‌باشد، حال آنکه این سهم در سال ۸۷ در حدود ۱۷ درصد از مقدار کل بوده است، آمار نشان می‌دهد که رقم مطالبات غیرجاری در سال ۸۷ در حدود ۵ هزار میلیارد تومان بوده که این رقم در طی ۴ سال به ۳۶ هزار میلیارد تومان رسیده است. از کل مطالبات غیرجاری بانک‌های خصوصی و موسسات اعتباری در سال ۹۱، سهم مطالبات معوق، سررسید گذشته و مشکوک‌الوصول به ترتیب برابر است با ۲۲ درصد، ۲۴ درصد و ۵۴ درصد. به طور کلی می‌توان گفت که رشد مطالبات غیرجاری در بانک‌های مذکور در ۴ سال اخیر ۳۸۰ درصد بوده و در حدود ۷ برابر شده است. این روند حکایت از آن دارد که از میزان رشد مطالبات غیرجاری در بانک تجاری کاسته شده است و به میزان قابل ملاحظه‌ای این رشد به بانک‌های غیردولتی و موسسات اعتباری منتقل شده است. یکی از دلایل این موضوع را می‌توان تغییر دسته‌بندی بانک‌ها در سال‌های اخیر دانست، در ادامه روند خصوصی‌سازی بانک‌ها تعدادی از بانک‌ها دولتی از این دسته‌بندی خارج شده و تحت عنوان بانک‌های غیردولتی به فعالیت خود ادامه می‌دهند، لذا این تغییر مرزبندی در بانک‌ها باعث می‌شود که مقایسه رشد مطالبات غیرجاری بانکی در بازه زمانی مختلف با خطا روبرو شود. لذا نمی‌توان این گفته را تصدیق کرد که میزان معوقات بانک‌های تجاری به طور حتم در حال کاهش بوده است زیرا این امکان وجود دارد که بانک‌های دولتی در سال‌های اخیر در زمره بانک‌های غیردولتی قرار گرفته و به تبع میزان مطالبات غیرجاری بانکی را در این دسته افزایش دادند.

سهم میزان مطالبات غیرجاری در بانک‌های تخصصی از مقدار کل در طول ۴ سال گذشته در حدود ۱۶ درصد بوده است که این موضوع نشان می‌دهد که مقدار این مطالبات در بانک‌های تخصصی در مقایسه با «بانک‌های تجاری» و «بانک‌های غیر دولتی و موسسات اعتباری» از نوسان کمتری برخوردار بود. بر مبنای آمار به دست آمده، مطالبات غیرجاری در سال ۸۷ در حدود ۵/۲ هزار میلیارد تومان بوده که این رقم در سال ۹۱ به ۹/۹ هزار میلیارد تومان (از این میزان ۳۶ درصد مربوط به مطالبات معوق و

1 - <http://www.donya-e-eqtasad.com/news/772644/>

سررسید گذشته می‌باشد) رسیده است و رشدی در حدود ۹۰ درصد در این ۴ سال را پشت سر گذاشته است که این رقم با افزایش سهم کل مطالبات غیرجاری بانکی متوازن بوده است.

۱-۲- سهم بانک‌ها از مطالبات غیرجاری

نسبت مطالبات غیرجاری به تسهیلات، یکی از شاخص‌های مهم بانکی است و درصد مطالبات غیرجاری از کل تسهیلات اعطاء شده توسط شبکه بانکی را نشان می‌دهد، یعنی از کل تسهیلاتی که بانک‌ها پرداخت کرده‌اند، چه نسبتی از آنها به شبکه بانکی قابل بازگشت نیست. جدول ۲ به مقایسه وضعیت مطالبات غیرجاری در شبکه بانکی کشور می‌پردازد. همان‌گونه که ملاحظه می‌گردد، این نسبت با ۳/۴ واحد درصد افزایش از ۱۱/۳ درصد در سال ۸۵ به ۱۴/۷ درصد در پایان سال ۹۱ رسیده است و در سال‌های اخیر نسبت مطالبات غیرجاری به کل تسهیلات بانک‌ها و موسسات اعتباری به ترتیب در بانک‌های تجاری، خصوصی و تخصصی از بیشترین سهم برخوردار می‌باشد. در این میان، نکته قابل توجهی که در بررسی حجم مطالبات باید مورد توجه قرار گیرد، در نظر گرفتن میزان مطالبات بانک‌ها در کنار حجم عملیات این موسسات مالی است. از این رو، طبیعی است که با حجم عملیات بیشتر، انتظار مطالبات غیرجاری بیشتری وجود داشته باشد.^۱

در میان بانک‌های ایرانی که گزارش‌های مالی خود را در سال ۹۱ ارائه کرده‌اند، بیشترین حجم مطالبات غیرجاری به ترتیب به بانک‌های ملی، تجارت و پارسیان تعلق دارد. طبق اطلاعات بدست آمده، میزان مطالبات غیرجاری بانک ملی در سال ۹۱ به میزان ۱۲ هزار و ۱۶۸ میلیارد تومان بوده است. پس از این بانک، بانک تجارت با مطالبات غیرجاری به میزان ۷ هزار و ۲۰۰ میلیارد تومان، بیشترین حجم مطالبات غیرجاری را دارد و مقدار مطالبات غیرجاری بانک پارسیان نیز در سال ۹۱، معادل شش هزار و ۶۰۰ میلیارد تومان گزارش شده است. از سوی دیگر، بانک‌های ملت، مسکن و ملی بیشترین مقادیر مانده تسهیلات اعطا شده را در سال ۹۱، به خود اختصاص داده‌اند، به طوری که به ترتیب حجم تسهیلات اعطایی در بانک‌های فوق برابر با ۷۷ هزار و ۱۹۰ میلیارد تومان، ۷۲ هزار و ۱۴۰ میلیارد تومان و ۶۶ هزار میلیارد تومان بوده است. در مجموع بیشترین نسبت مطالبات غیرجاری به کل تسهیلات در شبکه بانکی به ترتیب مربوط به بانک‌های سامان، پست بانک و پارسیان می‌باشد.

بررسی وضعیت بانک‌ها به تفکیک طبقه‌بندی بانک‌ها نشان می‌دهد که در میان ۸ بانک دولتی (بانک‌های پست بانک، توسعه تعاون، توسعه صادرات، سپه، صنعت و معدن، کشاورزی، مسکن و ملی)، بیشترین میزان مطالبات غیرجاری متعلق به بانک‌های ملی، سپه و کشاورزی، به ترتیب حدوداً ۱۲ هزار و دویست، ۴ هزار و دویست و ۳ هزار و نهصد میلیارد تومان بوده است. نسبت مطالبات به تسهیلات این سه بانک، به ترتیب ۱۸/۵ درصد، ۱۸/۳ درصد و ۱۵/۶ درصد بوده و در بین بانک‌های دولتی، نسبت مطالبات غیرجاری به تسهیلات اعطایی پست بانک (۲۹/۹ درصد) بیش از همه بانک‌ها و برای بانک مسکن (۳/۵ درصد) نیز کمترین مقدار می‌باشد.

در بین بانک‌های خصوصی شده که پیش از این دولتی بودند، یعنی بانک‌های تجارت، رفاه کارگران، صادرات و ملت، بیشترین حجم مطالبات غیرجاری از آن بانک تجارت و در سال ۹۱ حدود ۷ هزار و دویست میلیارد تومان بوده است. در بین سایر بانک‌های خصوصی، بانک‌های سامان (تقریباً ۳ هزار میلیارد تومان)، اقتصاد نوین (۲ هزار و چهارصد میلیارد تومان) و سرمایه

۱- توجه به این نکته ضروری است که در بررسی انجام شده، اطلاعات مالی مربوط به سال ۹۱ برخی بانک‌ها گزارش و یا نهایی نشده است.

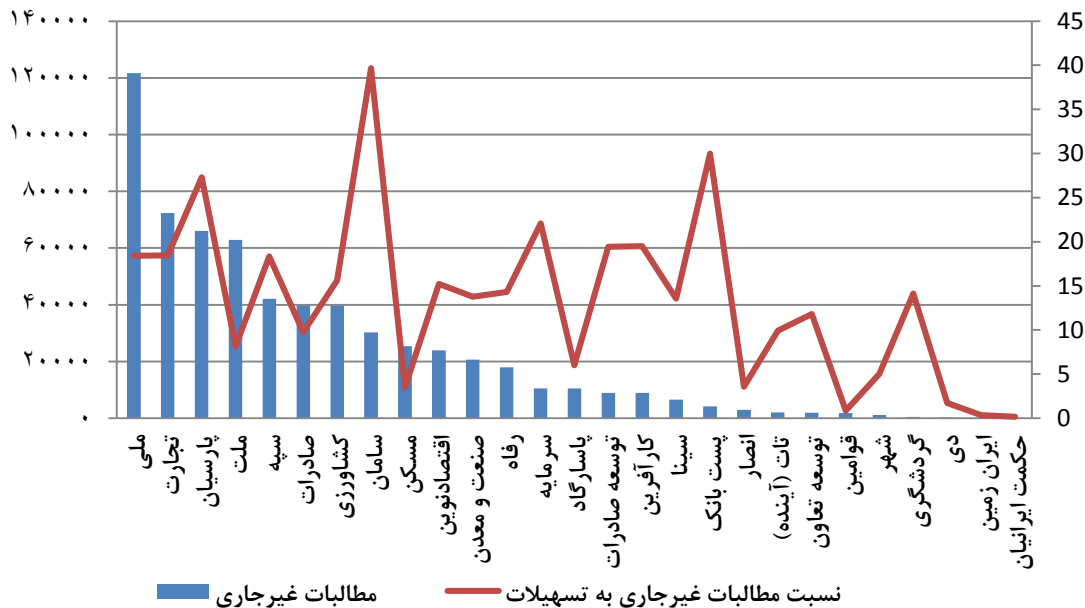

پژوهشکده پولی و بانکی

بانک مرکزی جمهوری اسلامی ایران

(تقریباً هزار میلیارد تومان) بیشترین مقادیر مطالبات غیرجاری را در سال ۹۱ دارا بوده‌اند. در این بین، نسبت مطالبات غیرجاری از کل تسهیلات اعطایی به ترتیب بانک‌های سامان، سرمایه و کارآفرین بیشترین سهم و بانک‌های شهر و انصار (به استثنای بانک‌های جدیدالتأسیس) کمترین میزان را به خود اختصاص داده‌اند.

نمودار ۲- مقایسه مطالبات غیرجاری در نظام بانکی کشور در سال ۱۳۹۱ (واحد: چپ: میلیارد ریال و راست: درصد)

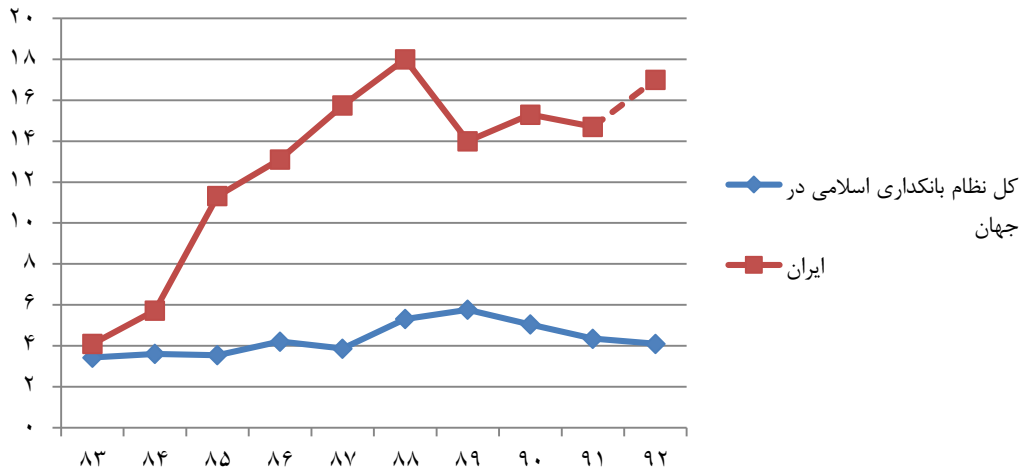

۳- وضعیت مطالبات غیرجاری در کشورهای مختلف

نسبت مطالبات غیرجاری بانکی به تسهیلات اعطایی در نظام بانکی، میزان ریسک بانک‌ها در اعطای تسهیلات را می‌سنجد و یکی از معیارهای سنجش سلامت بانک است. لذا هر چه این رقم کاهش یابد، منجر به کارایی هر چه بهتر بانک‌ها در تأمین منابع مالی تولید کشور خواهد شد. از این رو، افزایش آن علامت هشدار برای نظام بانکی است و می‌تواند بر رشد اقتصادی در بلندمدت تأثیر سوء گذاشته و چرخه تولید را مختل کند. این رقم بر اساس استانداردها و عرف بین‌المللی بایستی بین ۲ تا ۵ درصد تسهیلات اعطایی باشد و معوقات بیش از ۵ درصد تسهیلات بانکی به عنوان ریسک پرخطر محسوب می‌شود. نمودار ۳، نسبت مطالبات غیرجاری بانکی به تسهیلات اعطایی در ایران را با کل نظام بانکداری اسلامی در جهان مقایسه می‌کند. همان‌گونه که ملاحظه می‌گردد، به طور متوسط در کل بانک‌های اسلامی جهان این نسبت در حد استاندارد جهانی می‌باشد، حال اینکه در حال حاضر برای اقتصاد بانکی ما تقریباً ۳ تا ۴ برابر آن و در مرحله ریسک‌پذیری بالایی قرار دارد. شایان ذکر است که افزایش شدید این نسبت طی سال‌های ۸۴ تا ۸۸ ارتباطی به رکود نداشته و عوامل دیگری از جمله افزایش حجم تسهیلات تکلیفی و دستوری و غیره باعث رشد شدید آن شده است.

نمودار ۳- مقایسه نسبت مطالبات غیرجاری بانکی به تسهیلات در ایران و جهان (واحد: درصد)

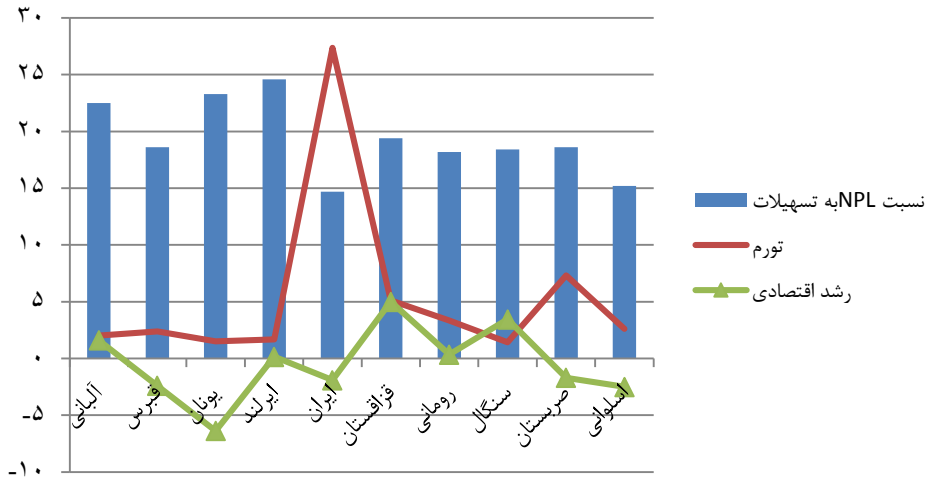
منبع: پایگاه اطلاعات آماری بانک‌های جهان Bank Scope

آمارها نشان می‌دهد که در سال ۱۳۹۲، نسبت مطالبات غیرجاری به کل تسهیلاتی که از طریق سیستم بانکی پرداخت شده نیز به روند افزایشی سال‌های پیشین خود با نرخ رشد قابل توجهی ادامه داده است. به طور کلی، مقایسه وضعیت نظام بانکی کشور با کشورهای توسعه یافته و در حال توسعه، بیانگر وضعیت وخیم نظام بانکی ایران است. جدول ۴ وضعیت کشورهای مختلف جهان را طی سال‌های ۲۰۰۶ تا ۲۰۱۳ نشان می‌دهد. در سال ۲۰۰۹، ایتالیا با نسبت ۹/۴ درصدی بدترین وضعیت را در بین کشورهای پیشرفته به خود اختصاص داده است که این رقم، نصف همین نسبت برای ایران است. در سال ۲۰۱۳، این رقم در بیشتر کشورها با افزایش روبرو بوده به گونه‌ای که ایران بعد از کشورهای چینی، یونان، قبرس، ایرلند و غیره، بالاترین سهم (رتبه ۱۰) را به خود اختصاص داده است. بررسی آمارهای کشورهای در حال توسعه در سال ۲۰۱۳ نشان می‌دهد که کشورهایی چون پاکستان، امارت متحده عربی و کویت با نسبت ۱۴/۳ درصد، ۸/۴ درصد و ۴/۶ درصد، به ترتیب به اندازه ۳/۷، ۹/۶ و ۱۳/۴ درصد از وضعیت بهتری نسبت به ایران برخوردار هستند.

پژوهشکده پولی و بانکی
بانک مرکزی جمهوری اسلامی ایران

نمودار ۴: مقایسه وضعیت مطالبات غیرجاری، رشد اقتصادی و تورم در ۱۰ کشور بحران زده منتخب در سال ۲۰۱۲ (واحد: درصد)

Source: worldbank/data (2012)

جدول ۴- وضعیت کشورهای مختلف جهان از لحاظ نسبت مطالبات غیرجاری به کل تسهیلات طی سال‌های ۲۰۰۸-۲۰۱۳

کشور	۲۰۰۸	۲۰۰۹	۲۰۱۰	۲۰۱۱	۲۰۱۲	۲۰۱۳
یونان	4.7	7	9.1	14.4	23.3	31.3
قبرس	3.6	4.5	5.6	9.6	18.6	30.3
ایرلند	1.9	9.1	12.5	16.1	24.6	24.6
آلبانی	6.6	10.5	14	18.8	22.5	23.5
رومانی	2.7	7.9	11.9	14.3	18.2	21.6
سنگال	17.4	18.7	20.2	16.2	18.4	20.6
صربستان	11.3	15.7	16.9	20	18.6	20.6
قزاقستان	7.1	18.9	20.9	20.7	19.4	19.5
اسلوانی	4.2	5.8	8.2	11.8	15.2	18
ایران	15.7	18.3	13.9	15.1	14.7	18
بلغارستان	3	6.7	9.8	13.4	15.8	17.6
بوسنی و هرزگوین	3.1	5.9	11.4	11.8	13.5	15.1
ایتالیا	6.3	9.4	10	11.7	13.7	14.1
پاکستان	9.1	12.2	14.7	16.2	14.5	14.3
اکراین	3.9	13.7	15.3	14.7	16.5	12.9
گونا	7.7	16.2	17.6	14.1	13.2	12
تاجیکستان	5.4	9.646	7.475	7.218	9.512	11.695
پرتغال	3.6	4.8	5.2	7.5	9.8	11
مصر	14.8	13.4	13.6	10.9	9.8	9.5
مالت	5.5	6.2	7.4	7.3	8.2	9.2

پژوهشکده پولی و بانکی

بانک مرکزی جمهوری اسلامی ایران

کشور	۲۰۰۸	۲۰۰۹	۲۰۱۰	۲۰۱۱	۲۰۱۲	۲۰۱۳
امارات متحده عربی	4.3	5.6	7.2	11.7	10.4	8.4
اسپانیا	2.8	4.1	4.7	6	7.5	8.2
اردن	4.2	6.7	8.2	8.5	7.7	7.4
روسیه	3.8	9.5	8.2	6.6	6	6
اوگاندا	2.2	4.2	2.1	2.2	4.2	6
افغانستان			49.9	4.5	4.9	5.9
ارمنستان	4.3	4.9	3	3.4	3.7	5.6
قرقیزستان	5.3	8.2	15.8	10.2	7.2	5.5
مراکش	6	5.5	4.8	4.8	5	5.4
برونئی دارالسلام		9.3	6.8	6.0	5.3	5.3
جمهوری چک	2.8	4.6	5.4	5.2	5.2	5.2
سريلانكا				3.8	3.6	5.2
لهستان	2.8	4.3	4.9	4.7	5.2	5.2
ایسلند		14.1	18.3	11.6	6.4	5.1
اسلوواکی	2.5	5.3	5.8	5.6	5.2	5.1
کنیا	8.8	8.1	6.8	4.7	4.4	4.9
دانمارک	1.2	3.3	4.1	3.7	6	4.8
بلاروس	1.7	4.2	3.5	4.2	5.5	4.6
کویت	6.8	11.5	8.9	7.3	5.2	4.6
فرانسه	2.8	4	3.8	4.3	4.3	4.3
لستو	1.8	1.8	3.5	2.2	2.6	4.1
موریتانی	2	3.3	2.8	2.8	3.6	4.1
لبنان	7.5	6	4.3	3.8	3.8	4
بلژیک	1.7	3.1	2.8	3.3	3.8	3.8
هند	2.4	2.2	2.4	2.7	3.4	3.8
جنوب آفریقا	3.9	5.9	5.8	4.7	4	3.6
پرو	2.2	2.7	3	2.9	3.2	3.5
مکزیک	3	2.8	2	2.1	2.4	3.2
نیجریه	6.3	27.6	15.7	5.3	3.5	3.2
هلند	1.7	3.2	2.8	2.7	3.1	3.2
آمریکا	3	5	4.4	3.8	3.3	3.2
موزامبیک	1.9	1.8	1.9	2.6	3.2	3
فیلیپین	4.6	3.5	3.4	2.6	2.2	3
استرالیا	1.9	2.3	2.8	2.7	2.8	2.9
برزیل	3.1	4.2	3.1	3.5	3.4	2.9
کلمبیا	3.9	4	2.9	2.5	2.8	2.8
جمهوری دومینیک	3.7	4.3	3.1	2.9	3.5	2.6

پژوهشکده پولی و بانکی

بانک مرکزی جمهوری اسلامی ایران

کشور	۲۰۰۸	۲۰۰۹	۲۰۱۰	۲۰۱۱	۲۰۱۲	۲۰۱۳
ترکیه	3.4	5	3.5	2.6	2.7	2.6
اسرائیل	1.5	1.4	3.1	2.5	2.8	2.4
ژاپن	1.4	2.5	2.5	2.4	2.4	2.3
الساوادور	2.8	3.7	3.9	3.6	2.8	2.3
تایلند	5.7	5.3	3.9	2.9	2.4	2.3
شیلی	1	2.9	2.7	2.3	2.2	2.1
عمان	2	2.7	2.7	2.2	2.1	2
پاراگوئه	1.1	1.6	1.3	1.7	2.1	2
آمریکای شمالی	1.9	3.15	2.8	2.3	1.95	1.9
مالزی	4.8	3.6	3.4	2.7	2	1.8
پاناما	3	3.3	2.6	2.1	2	1.8
آرژانتین	3.1	3.5	2.1	1.4	1.7	1.7
کاستوریکا	1.5	2.1	1.9	1.8	1.7	1.7
اندونزی	3.2	3.3	2.5	2.1	1.8	1.7
بولوی	4.3	3.5	2.2	1.7	1.5	1.5
ایستونی	1.9	5.2	5.4	4	2.6	1.5
استرالیا	1.3	2	2.2	2	1.7	1.4
نروژ	0.7	1.3	1.5	1.7	1.5	1.3
عربستان سعودی	1.4	3.3	3	2.2	1.9	1.3
گواتمالا	2.2	2.7	2.1	1.6	1.3	1.2
نیوزلند	0.9	1.7	2.1	1.7	1.4	1.2
چین	2.4	1.6	1.1	1	1	1
سنگاپور	1.4	2	1.4	1.1	1	0.9
کره	0.6	0.6	0.6	0.5	0.6	0.7
ونزوئلا	1.9	3	3.4	1.4	0.9	0.7
کانادا	0.8	1.3	1.2	0.8	0.6	0.6
سوئد	0.5	0.8	0.8	0.7	0.7	0.6
هنگ کنگ	1.2	1.6	0.8	0.7	0.6	0.5
ازبکستان	3	1.2	1	0.7	0.5	0.4
لوکزامبورگ	0.6	0.7	0.2	0.4	0.1	0.2
کل جهان	3	4.3	3.9	3.8	3.7	4

Source: <http://data.worldbank.org/indicator/FB.AST.NPER.ZS>.

به منظور مقایسه بهتر وضعیت مطالبات غیرجاری به کل تسهیلات در نظام بانکداری اسلامی برخی کشورها، نمودار ۵ آورده شده است. همان گونه که ملاحظه می گردد روند این نسبت در کشورهای پاکستان و امارات متحده عربی از سال ۸۷ افزایشی بوده و از ۳ درصد به ۱۰ درصد در سال ۹۱ رسیده که از حد استاندارد جهانی بسیار بالاتر می باشد. این مسئله حاکی از آن است که کارایی بانکها در کشورهای فوق در حال کاهش بوده و ریسک پذیرتر می باشند. کشور بحرین به طور نسبی از نوسان کمتری

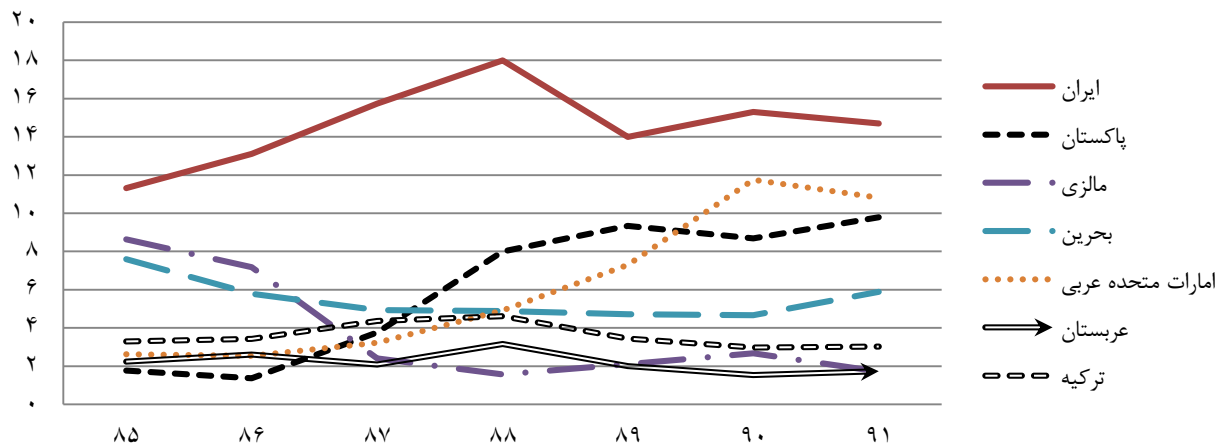

پژوهشکده پولی و بانکی

بانک مرکزی جمهوری اسلامی ایران

برخوردار بوده و کمی بالاتر از محدوده استاندارد قرار دارد. در واقع وجود عواملی نظیر بی‌ثباتی‌های اقتصاد کلان، افزایش بی‌رویه وام‌دهی، دخالت سنگین دولت‌ها و فقدان کنترل بر وام‌دهی‌های رابطه‌ای، افزایش بدهی‌های بانک‌ها همراه با عدم تطابق ارزی و سررسید بالا را می‌توان از مهم‌ترین دلایل پیدایش معوقات برشمرد. از سوی دیگر، در سایر کشورهای مورد بررسی همچون مالزی، عربستان، ترکیه و بحرین این نسبت از نوسان کمتری برخوردار بوده و در حد و یا پایین‌تر از سطح استاندارد جهانی قرار دارد که پایین بودن ریسک و افزایش کارایی شبکه بانکی کشورها را نشان می‌دهد. لذا این روند نشان می‌دهد که کشورهای فوق در به‌کارگیری روش‌ها و اقدامات لازم جهت مقابله با مشکل مطالبات غیرجاری نسبت به سایر کشورها موفق‌تر عمل نموده‌اند. بررسی انجام شده در مجموع نشان می‌دهد که ایران نسبت به سایر کشورهای اسلامی علی‌رغم اقدامات انجام‌شده همچنان از لحاظ مطالبات غیرجاری در وضعیت نامناسب‌تری قرار گرفته است.

نمودار ۵- مقایسه نسبت مطالبات غیرجاری بانکی به تسهیلات در کشورهای مختلف اسلامی (واحد: درصد)

۴- راهکارهای بازپرداخت تعهدات در کشورهای مختلف اسلامی

با توجه به آمار و ارقام ارائه شده می‌توان به درجه اهمیت مطالبات غیرجاری به عنوان یک معضل بزرگ نظام بانکی پی برد. در واقع فقدان یک سازوکار مناسب جهت رفع مشکل تأخیر تأدیه ممکن است باعث ایجاد مخاطره اخلاقی^۱ برای آن دسته از مشتریانی گردد که این وضعیت را فرصتی برای تأخیر عمدی در پرداخت‌های خود می‌دانند. همچنین، عدم شفافیت در مجاز بودن و نحوه عملیات مربوط به جریمه تأخیر تأدیه از نظر شریعت منجر به ایجاد فضایی ناسالم می‌گردد. از این‌رو، نهادهای مالی اسلامی متعهد به یافتن راه‌حلهایی جهت رفع مشکلات نکول و تأخیر تأدیه بوده و بایستی به منظور حمایت از علایق و انگیزه‌های مشتریان، توانایی یا صلاحیت مالی آنها را در نظر گرفته و تحمیل جریمه تأخیر تأدیه و خسارت‌های ناشی از آن را به عنوان آخرین راه‌حل موجود به‌کار گیرند. در ادامه این قسمت به بررسی راهکارهای بانک‌ها و موسسات مختلف اسلامی جهت بازپرداخت تعهدات مشتریان در چند کشور اسلامی از جمله مالزی، پاکستان، بحرین، امارات متحده عربی، کویت، اردن و عربستان می‌پردازیم.

1- Moral Hazard

۴-۱- کشور مالزی

با توجه به این دیدگاه که جبران خسارت می‌تواند به عنوان راهکاری جهت غلبه بر تأخیر تأدیه مشتریان در نظر گرفته شود، لذا، تلاش‌های فراوانی جهت ارتقای موارد احتیاطی مالی در میان قرض‌گیرندگان مالزیایی ایجاد شده‌است که با توجه به اهمیت موضوع، بانک مرکزی کشور مالزی در اواسط سال ۲۰۱۰، به انتشار بخشنامه و دستورالعمل رسمی در ارتباط با جبران خسارت^۱، جبران بخشی از خسارت (اعطای تخفیف)^۲ و جریمه تأخیر تأدیه برای کلیه نهادها و موسسات بانکداری اسلامی اقدام نموده‌است. دستورالعمل‌های موجود، استانداردها و شرایطی را برای محاسبه جریمه تأخیر تأدیه برای نکول‌کنندگانی که دارای مشکلات مالی بوده و توانایی بازپرداخت تعهدات خود را ندارند، ایجاد می‌نماید و همچنین با ایجاد استانداردهایی برای گزارشات مالی و شفافیت در نحوه جریمه دیرکرد بازپرداخت مطالبات، مکانیسمی مناسب را با اعمال تخفیفات و تشویق‌های لازم ایجاد می‌نمایند.

جدول ۵- دستورالعمل جریمه تأخیر تأدیه برای موسسات مالی اسلامی توسط بانک مرکزی مالزی

سیاست‌گذاری	انواع مختلف جریمه تأخیر تأدیه
<p>بانک‌های اسلامی مجاز به دریافت مبلغی به عنوان جبران خسارت بر مبنای مقدار واقعی زیان محقق شده می‌باشند. با این حال، این میزان نمی‌بایستی سالانه بیشتر از ۱ درصد از موارد ذیل در نظر گرفته شود:</p> <ul style="list-style-type: none"> - اقساط معوق محصولات اسلامی مواجه با نکول طبق برنامه توافقی در پرداخت - مانده تصفیه نشده محصولات اسلامی در مواردی که نکول آن باعث لغو قرارداد و یا مراجعه به حوزه های قضایی قبل از سررسید گردد. <p>در مواردی که دیرکرد در مطالبات ایجاد گردد، بانک‌های اسلامی تنها مجاز به گرفتن هزینه جبران خسارت با یک نرخ کاهنده بر مبنای نرخ معاملات یک‌شبهه در بازار پولی بین بانکی اسلامی و یا نرخ سپرده‌های سرمایه‌گذاری عام یک‌ساله می‌باشند.</p>	<p>هزینه جبران خسارت</p>
<p>میزان جریمه بر اساس ما بالتفاوت هزینه تأخیر در پرداخت (بیشترین نرخ متوسط مالی بانک‌ها در موقع نکول) و میزان جبران خسارت تحمیل شده به بانک‌ها بدست می‌آید.</p> <ul style="list-style-type: none"> - مدیریت در توزیع و تقسیم غرامت (جریمه) به موسسات خیریه می‌بایستی از طریق کمیته شریعت بانک‌های اسلامی انجام گیرد. 	<p>جریمه (غرامت)</p>

Source: The Financial Stability and Payment Systems Report, Central bank of Malaysia, 2012.

به طور کلی، بانک مرکزی مالزی مسئولیت تعیین بالاترین نرخ غرامت و هزینه جبران خسارت تحمیلی در بانک‌ها و موسسات مالی اسلامی را برعهده دارد. از این‌رو، بکارگیری سازوکار مورد نظر در فعالیت‌های مالی اسلامی مالزی جنبه‌های مختلفی از جمله نکول در بازپرداخت مطالبات، نقش حوزه‌های قضایی و محکومیت‌های مالی را تحت پوشش قرار می‌دهد. در این زمینه هیأت مشورتی شریعت بانک مرکزی مالزی نیز به عنوان صاحب اختیار و بالاترین مقام ناظر شرعی - فقهی هزینه‌های تأخیر تأدیه را برای نهاد‌های مالی تحت دو مفهوم غرامت (جریمه) و جبران خسارت مجاز دانسته و آن را به عنوان سازوکاری بازدارنده در برابر نکول و عدم بازپرداخت تعهدات مالی مشتریان بر مبنای قراردادهای اسلامی اعلام می‌نماید. با وجود در نظر گرفتن دستورالعمل‌های لازم در ارتباط با جریمه تأخیر تأدیه لازم به ذکر است که از نظر اصول شریعت، بانک‌ها می‌توانند میزان جبران

1 -Ta'widh (compensation)

2 -Ibra'(rebates)

پژوهشکده پولی و بانکی

بانک مرکزی جمهوری اسلامی ایران

خسارت دریافت شده بر مبنای زیان واقعی حاصله را به عنوان درآمد در ترازنامه خود وارد نمایند، در حالی که غرامت (جریمه) دریافتی، بایستی برای استفاده در موارد خاص و سازمان‌های خیریه در نظر گرفته شوند.

جبران خسارت

بر اساس تصمیم‌گیری‌های انجام شده توسط هیأت مشورتی مذکور، جریمه‌ای برای جبران خسارات ناشی از تأخیر در بازپرداخت تعهدات مالی در نظر گرفته می‌شود. نرخ جریمه که توسط بانک مرکزی به عنوان شخص ثالث تعیین می‌گردد، نمی‌بایستی از زیان وارده بر تأمین‌کنندگان مالی بیشتر باشد.

تخفیف بخشی از بدهی

هیأت مشورتی در مواقع بحرانی و زمانی که مصلحت جامعه اقتضاء می‌کند، تخفیف بخشی از تعهدات تأمین مالی بر مبنای قراردادهای خرید و فروش را با اطمینان از برقراری عدالت در دستور کار خود قرار داده است. از این‌رو، نهادهای بانکداری اسلامی متعهد به اعطای تخفیف و تمهیداتی به مشتریانی هستند که شایستگی لازم را داشته و زودتر از موعد اقدام به تسویه تعهدات خود در قالب عقود مرابحه می‌نمایند. همچنین جهت رفع هرگونه شبهه و تردیدی در ارتباط با حقوق مشتریان در دریافت این‌گونه تخفیفات، کلیه شرایط در قالب ماده (شرط) قانونی گنجانده و نحوه محاسبه این تخفیفات همگی توسط بانک مرکزی بر اساس معیارهای استاندارد تهیه خواهند شد.

جبران خسارت به حکم قضایی

قانون متداول به گونه‌ای است که با توجه به اختیارات حوزه قضایی، دادگاه قدرت دستور پرداخت مبلغی برای محکومان مالی را در اختیار دارد. نرخ جبران خسارت برای بدهکاران مالی برابر ۸ درصد از کل حکم داده شده و محاسبه آن از تاریخ داوری تا زمانی است که بر مبنای حکم قضایی، پرداخت بدهی از بدهکاران به بانک (بستانکاران) انجام می‌گیرد. در موارد مربوط به تأمین مالی اسلامی، دادگاه معمولاً نمی‌تواند از سازوکار تحمیل ربا (بهره) استفاده نماید. لذا در صورتی که درخواست مطالبه خسارت در دادگاه بر مبنای موارد مالی با نرخ ثابت از قبیل مرابحه و فروش اقساطی مطرح شود، مدعی (بانک و نهادهای مالی) می‌تواند دادخواستی را بر اساس کل میزان باقی‌مانده از معوقات به قیمت فروش با موضوع کاهش و پرداخت بخشی از بدهی مطرح نماید. با توجه به اینکه سازوکاری برای اجتناب از تأخیر تأدیه برای محکومان مالی در موارد اسلامی معرفی نگردیده لذا این موضوع به هیأت مشورتی برای یافتن راه‌حلی برای آن واگذار شده است.

هیأت مشورتی در جلسات مربوطه در سال‌های ۲۰۰۵ و ۲۰۰۶ به این راه‌حل رسیدند که دادگاه (حوزه قضایی) بایستی جریمه تأخیر تأدیه را برای محکومان مالی بر مبنای تصمیمات گرفته شده از سوی دادگاه نظارت بر موارد مربوط به بانکداری اسلامی و تکافل اعمال نماید. میزان جریمه تأخیر تأدیه بر مبنای مکانیسم غرامت (جریمه) و جبران خسارت بوده و همچنین بر اساس تصمیمات گرفته شده هیأت، مکانیسم اجرایی جریمه تأخیر تأدیه می‌بایستی بر اساس موارد ذیل صورت گیرد.

دادگاه (حوزه قضایی) بایستی جریمه دیرکرد در بازپرداخت مطالبات را سالانه بر مبنای نرخ ۸ درصد اعمال نماید. این در حالی است که از این نرخ، بانک (بستانکاران) تنها مجاز به دریافت مبلغی برای جبران خسارت به میزان زیان واقعی خود می‌باشند.

برای تعیین نرخ جبران خسارت از زیان واقعی که توسط بانک (بستانکاران) گرفته می‌شود، هیئت مشورتی «میانگین نرخ وزنی سپرده‌های یک‌شبه^۱» در بازار پولی اسلامی از سال پیشین را به عنوان مرجع در نظر خواهد گرفت. کل میزان جبران خسارت بر اساس زیان واقعی نمی‌بایستی از بدهی اصلی بیشتر باشد. در صورتی که نرخ زیان واقعی کمتر از ۸ درصد (سالانه) باشد. باقی‌مانده مبلغ بایستی از طریق بانک به موسسات خیریه تعیین شده از سوی بانک مرکزی مالزی اختصاص یابد.

در صورتی که بستانکاران در حوزه قضایی دارای شخصیت حقیقی (انفرادی) باشند (به عنوان مثال پرداخت منفعت بیمه تکفل از طریق فعالان تکافل به ذی‌نفعان)، محکومان مالی بایستی تنها متعهد به پرداخت جبران خسارت به بستانکاران باشند و در این مورد معمولاً پرداخت جریمه تأخیر از محل صندوق سهامداران تأمین می‌گردد و در این حالت پرداخت باقی‌مانده هزینه جریمه تأخیر از سوی بدهکاران مالی به سازمان‌های خیریه صورت خواهد گرفت.

۲-۴- کشور پاکستان

مسأله نکول و عدم بازپرداخت مطالبات توسط بخشی از مشتریان همواره به عنوان یک مشکل جدی در نهادهای مالی سراسر جهان از جمله کشور پاکستان وجود دارد. اگر مشتریان به تعهدات خود نسبت به زمان پرداخت بدهی ایجاد شده از بیع اقساطی، مرابحه و یا لیزینگ (اجاره) اهمیتی ندهند و یا اینکه سهم سود بانک‌ها را در روش‌های مشارکتی پرداخت نکنند و یا به عدم تحویل کالاهای خود بر اساس قراردادهای سلف و استصناع در زمان مقرر اقدام نمایند، در نتیجه می‌تواند زیان‌های جبران‌ناپذیری را به نظام بانکی و کل اقتصاد تحمیل نماید. از این رو، در قوانین کشور پاکستان، حاکم شرع (حوزه‌های قضایی) مجاز به دریافت جریمه تأخیر بر مبنای تعزیر مالی بوده و با توجه به اهمیت موضوع، کلیه اعضای شریعت از قبیل انجمن فقه اسلامی کشورهای عضو کنفرانس اسلامی OIC و شعبه‌های استینافی از دیوان عالی کشور در ارتباط با مشکل تأخیر تأدیه، مقرراتی را تحت عنوان ماده (بند) جریمه در موافقت‌نامه‌های قراردادی خود وارد نموده‌اند. بر این اساس به‌طور خودکار جریمه تأخیر در بانک‌ها تعیین و بر متخلفین بانکی تحمیل می‌گردد و با توجه به اینکه بایستی این قبیل جرایم دریافتی (وجه التزام) برای مصارف خیریه مورد استفاده قرار می‌گیرد، لذا بانک‌ها صندوق‌هایی را برای این منظور نگهداری می‌کنند.

در کشور پاکستان، بانک‌ها و موسسات مالی اسلامی برای جبران خسارت ناشی از عدم انجام تعهدات مشتریان، مجاز هستند مبالغی را بر اساس زیان واقعی مالی خود در مواقع نکول از مشتریان دریافت نمایند. دادگاه (حوزه‌های قضایی) می‌تواند بخشی از جریمه را به عنوان خسارت عدم انجام تعهد برای بانک‌ها تخصیص دهد و یا اینکه مبلغی معقول را برای جبران خسارت تعیین نماید. در این حالت، باید توجه داشت که زیان واقعی مالی ایجاد شده نمی‌بایست بر اساس زیان ناشی از هزینه فرصت متعارف در نظر گرفته شود، بلکه این میزان از طریق مستندات ارائه شده به دادگاه توسط خود نظام بانکی تعیین خواهد شد. با این وجود، برخی از اعضای شریعت به بانک‌های اسلامی این اجازه را داده‌اند تا با در نظر گرفتن شرایط مالی مشتریان خود، هزینه‌هایی را از متخلفین با یک نرخ منطقی (به صورت روزانه و یا سالانه) در طول یک دوره خاص برای صرف مصارف خیریه دریافت نمایند.

1- annual average for overnight weighted rate

پژوهشکده پولی و بانکی

بانک مرکزی جمهوری اسلامی ایران

بانک‌ها و موسسات مالی در کشور پاکستان همچنین شروطی را در ضمن قرارداد (اجاره، سلف و غیره) لحاظ می‌کنند که در صورت دیرکرد در بازپرداخت تعهدات، مبلغی به عنوان جریمه تأخیر تأدیه با یک نرخ توافقی (به صورت درصد روزانه/سالانه) در نظر گرفته شود. همچنین بانک‌ها می‌توانند به دادگاه‌های دارای صلاحیت برای جبران خسارت مراجعه نموده و مبلغی را بر اساس هزینه‌های مستقیم و غیرمستقیم ایجاد شده برای دادرسی، به غیر از هزینه فرصت از بدهکاران دریافت نمایند. همچنین جهت مقابله با این مشکل، بانک (خریدار) برای جبران خسارت خود می‌تواند وثیقه را بدون مداخله دادگاه (حوزه قضایی) به فروش برساند و از این طریق به منابع خود دست یافته و هزینه‌های وارده را جبران نماید.

۳-۴- کشور بحرین

در کشور بحرین بانک‌ها و موسسات مالی می‌توانند بدهکار را وادار به صدقه دادن به مؤسسات خیریه نمایند. بدین ترتیب که در عقود تأمین مالی، شرط شود که بدهکار در صورت دیرکرد در بازپرداخت بدهی، ملزم به صدقه دادن یا کمک کردن به مؤسسات خیریه معادل مبلغ یا نسبت مشخصی است. البته این کمک با هماهنگی هیأت نظارت شرعی در مؤسسه صورت خواهد پذیرفت. این گونه بخشش‌های رایگان اگر چه ممکن است منجر به جبران خسارت بانک یا مؤسسه مالی وام‌دهنده نشود اما به هر حال، وسیله‌ای برای فشار آوردن بر بدهکاری است که در ادای دین خویش مداخله کرده است، چراکه وی ملزم به پرداخت مبالغی اضافی می‌شود.^۱ به همین منظور در بانک بحرین، جریمه دیرکردی برابر ۱/۲۵ درصد مبلغ معوقه را از بدهکاران برای مصارف خیریه دریافت می‌کنند. در صورتی که شخص قبل از سررسید اقدام به تصفیه کامل نماید، بانک‌ها به عنوان یک ابزار تشویقی این مبلغ جریمه را به میزان کمتر از ۱ درصد برای نکول کنندگان در نظر می‌گیرند.^۲ همچنین، بانک HSBC بحرین به عنوان تأمین‌کننده مالی، جریمه‌ای معادل ۱۰ درصد مبلغ معوقه را به صورت سالانه از مشتریان خود به علت عدم پرداخت تعهدات دریافت می‌کنند.^۳ از سوی دیگر، به عنوان مثال بانک اسلامی بحرین ۱۵ درصد از هر قسط را که دارای دیرکرد است و مبلغ ثابت ۱۰ دینار را از دیرکرد اقساط مربوط به اوراق اعتباری به خیرات اختصاص می‌دهند.

۴-۴- کشور امارات متحده عربی

بانک اسلامی ابوظبی^۴ و بانک المشرق امارات^۵ در صورت دیرکرد در بازپرداخت تعهدات، جریمه تأخیری با نرخ ۲ درصد و دریافت حداقل جریمه ۵۰ درهم و حداکثر ۲۰۰ درهم را در قراردادهای خود به صورت توافقی در نظر می‌گیرند و پس از کسر هزینه‌های اجرایی و اداری از این میزان جریمه، مبلغ باقی‌مانده را به مؤسسات خیریه پرداخت می‌نمایند. بانک اسلامی دبی در

۱- محمد صفری (۱۳۹۱).

2 - <http://www.bbkonline.com/CustomerService/Feesandcharges>

3 - HSBC- AMANAH Bahrain

4 - Abu Dhabi Islamic Bank

5- <http://www.mashreqbank.com/uae/en/personal/service-charges/index.aspx>

پژوهشکده پولی و بانکی

بانک مرکزی جمهوری اسلامی ایران

امارات نیز حداکثر مدت زمان بازپرداخت تسهیلات اعطایی به مشتریان را ۴ سال و جریمه تأخیری به میزان ۵۰ تا ۱۰۰ درهم به ازای هر ماه دیرکرد در پرداخت‌ها، از مشتریان برای مصارف خیریه دریافت می‌نمایند.^۱

۴-۵- کشور کویت

بانک‌ها و موسسات مالی در کویت می‌توانند بدهکاری را که در پرداخت بدهی تأخیر نموده است موظف به پرداخت هزینه‌هایی نماید که طلبکار برای شکایت و بازپس گرفتن اصل پول خود متحمل آن‌ها شده است؛ چرا که این بدهکار بوده است که موجب پدید آمدن چنین هزینه‌هایی گشته است. این راهکار که بر پایه موازین شرعی استوار است، توسط مرکز تأمین مالی کویت^۲ مجاز دانسته شده با این شرط که بدهکار در بازپرداخت بدهی‌ها قصد نکول و تأخیر داشته باشد و همچنین با اعسار و ورشکستگی مواجه نباشد.

۴-۶- کشور اردن

در اردن دریافت جریمه از تأخیرکنندگان به عنوان منبع درآمدی بانک‌ها مجاز بوده و بر مبنای مصالح مرسله^۳، دریافت جریمه تأخیر تأدیه از عوامل پیشگیری گسترش مطالبات به شمار می‌رود.^۴ تحت قوانین شریعت دستورالعملی برای دریافت جریمه تأخیر در بانک‌های اسلامی اردن وجود ندارد. اما به طور کلی بانک‌های این کشور، جریمه دیرکردی به میزان ۰/۴ درصد به ازای هر هفته از تأخیر ایجاد شده، دریافت می‌کنند. این میزان برای شرکت‌هایی با سهام دولتی و خصوصی، مقداری ثابت و برابر ۵۰۰ دینار اردن می‌باشد.^۵

۵- جمع‌بندی

همان‌طور که آمارها نشان می‌دهد با وجود دریافت وثایق و وضع جریمه دیرکرد در نظام بانکی کشور، نتایج مناسبی پدید نیامده و نسبت معوقات بانکی به کل تسهیلات بالا و آمارهای مذکور، بیانگر روند افزایشی حجم مطالبات معوق در طی چند سال اخیر می‌باشد. از این رو، می‌توان نتیجه گرفت با توجه به حجم بالای تسهیلات تکلیفی و دستوری در نظام بانکی کشور، وضع جریمه دیرکرد در سال‌های مختلف، تأثیری در کاهش حجم مطالبات معوق نداشته است و از آنجاییکه بیشتر فقهای امامیه گرفتن مبلغی مازاد بر اصل بدهی را تحت عنوان خسارت تأخیر تأدیه غیر مشروع دانسته‌اند، لذا جریمه دیرکرد ابزار کارآمدی نیست. از این رو، با توجه به وضعیت نامطلوب مطالبات معوق نظام بانکی کشور در مقایسه با سایر کشورها، بررسی دلایل و علل ایجاد چنین

1- <http://www.dubaifaqs.com/banks-in-dubai.php>

۲- بیت التمويل الكويتی

۳- مصالح مرسله یا استصلاح در اصطلاح اهل سنت عبارت است از حکم بر مبنای مصلحت‌اندیشی و بر اساس مصلحتی است که ملحوظ نظر شارع قرار نگرفته و در هیچ حکم کلی و یا جری شارع نیز وارد نشده است.

4- Yaakub and Others, Late Payment Charge in Islamic Bank (2013).

5- Jordan Highlight 2013.

پژوهشکده پولی و بانکی
بانک مرکزی جمهوری اسلامی ایران

مشکلی تا حدود زیادی در حل و جلوگیری از گسترش و افزایش آن کمک قابل توجهی خواهد کرد. در این راستا بانکها بایستی برای کاهش میزان مطالبات معوق ابتدا آنها را شناسایی و سپس شفافسازی کردند تا از مشکلات و عواقب ناشی از آن در امان بمانند.

۶- منابع و مآخذ

منابع فارسی:

- ۱- افزایش ۵ برابری مطالبات معوق (۱۳۹۲)، روزنامه دنیای اقتصاد. شماره ۳۰۸۷
- ۲- پایگاه اطلاع‌رسانی بانک مرکزی ج.ا.ا. (۱۳۹۱). آمارها و داده‌ها برگرفته از سایت www.cbi.ir
- ۳- پایگاه اطلاع‌رسانی بانک مرکزی جمهوری اسلامی ایران (۱۳۸۵). بخش نظارت بانکی، بخش بانک‌ها و مؤسسات اعتباری مجاز. بخشنامه مب/۲۸۲۳ تاریخ ۱۳۸۵/۱۲/۵. برگرفته از سایت www.cbi.ir
- ۴- حمد فاروق الشیخ (۱۳۹۱)، راهکارهایی راهکارهایی برای حل مسئله تاخیر تادیه، مترجم: محمد صفری. تازه‌های اقتصاد شماره ۱۳۶. پژوهشکده پولی و بانکی بانک مرکزی ج.ا.ا.
- ۵- خلاصه تحولات اقتصادی کشور (۱۳۹۱). اداره بررسی‌های اقتصادی بانک مرکزی ج.ا.ا.
- ۶- رضایی، مجید (۱۳۸۱)، بررسی فقهی - حقوقی جریمه تأخیر، مجله اقتصاد اسلامی، شماره ۶.
- ۷- شعبانی، احمد و عبدالحسین جلالی (۱۳۹۰)، دلایل گسترش مطالبات معوق در نظام بانکی ایران و بیان راهکارهایی برای اصلاح آن. فصلنامه برنامه ریزی و بودجه.
- ۸- گزارش عملکرد بانک‌های کشور در سال ۱۳۹۱، موسسه عالی آموزش بانکداری در ایران، بانک مرکزی ج.ا.ا.
- ۹- مطالبات معوق و چالش‌های فراروی برگرفته از http://5071.blogfa.com/page/motalebat#_ftnref1
- ۱۰- نتاج، غلامحسن تقی و حمیدرضا نجف پورکردی (۱۳۹۲). بررسی و تحلیل علل افزایش مطالبات معوق بانک نمونه و راه کارهای پیشگیری و کاهش آن، نشریه تحقیقات حسابداری و حسابرسی

منابع انگلیسی:

- 11- Ezani Yaakub & Mohamed Azam Mohamed Adil and others, (2013). Payment Charge in Islamic Bank. The 5th International Conference on Financial Criminology (ICFC)
- 12- Ezry Fahmy Bin Eddy Yusof (2010), A Holistic View of Legal Documentation from Shariah Perspective
- 13- Haddad Asem (2013), Jordan Highlight 2013 on site Deloitte.com
- 14- <http://data.worldbank.org/indicator>
- 15- <https://bankscope2.bvdep.com>
- 16- Resolutions of Shariah Advisory Council of Bank Negara Malaysia (2011), Islamic Banking and Takaful Department, Central Bank of Malaysia
- 17- The Financial Stability and Payment System Report(2012), Central Bank of Malaysia
- 18- Wiegand, Michael (2005) A Growth Model for Islamic Banking, Mckinsey's Dubai Office.
- 19- www.sbp.org.pk/ibd/faqs.asp
- 20- www.adcb.com
- 21- www.alborzccim.ir/controllers/news/actions.php?action=editorialDetail&editorial_id=84
- 22- www.bankrefah.blogfa.com/post-15.aspx
- 23- www.bbkonline.com/Customerservice/Feesandcharges
- 24- www.bnm.ir
- 25- www.donya-e-eqtesad.com/news/772644/
- 26- www.dubaifaqs.com/banks-in-dubai.php
- 27- www.financialislam.com/2/post/2010/7/payment-delays-and-defaults.html
- 28- www.hsbc.com.bh
- 29- www.iraneconomist.com
- 30- www.khabaronline.ir/detail/338622/Economy/financial-market
- 31- www.mashreqbank.com/uae/en/personal/service-charges/index.aspx
- 32- www.meezanbank.com

پژوهشکده پولی و بانکی
بانک مرکزی جمهوری اسلامی ایران

پژوهشکده پولی و بانکی
بانک مرکزی جمهوری اسلامی ایران

تهران: میدان آرژانتین، ابتدای بزرگراه آفریقا، پلاک ۱۰
کدپستی: ۱۵۱۴۹۴۷۱۱۱ صندوق پستی: ۷۹۴۹-۱۵۸۷۵